

PRŪSIJOS AMFIKTIONIJOS STEIGTIS PRŪSŲ LEGENDOSE IR GERMANIŠKASIS KONTEKSTAS

GINTARAS BERESNEVIČIUS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Straipsnio objektas – prūsiškųjų legendų pateikiamas genčių konglomerato sudarymas legendinėje tradicijoje. Konglomeratas sudaromas ne kaip politinis, o kaip religiniu autoritetu paremtas junginys. Kai kurios į jį įeinančios gentys – natangai, galindai, sūduviai, nadruviai, skalviai ir kt. – tradiciškai interpretuojamos kaip prūsai ar bent jau vakariniai baltai. Tačiau esama ir išimčių, nes bartai ir varintai / varmiai, pasirodo, greičiausiai yra germaniškos kilmės. Darbe ir koncentruojamasi į tokios sąjungos galimas prielaidas, pobūdį ir specialiai apsisistojama prie germaniško elemento įsiliejimo į baltišką „konfederacijos“ rėmus.

Darbo tikslas – išsiaiškinti, kaip čia atsiduria germaniškas elementas, kiek jis yra savarankiškas, o svarbiausia – atskleisti šio etninio religinio konglomerato atsiradimo aplinkybes ir jį įvardyti.

Tyrimo metodai – religinis istorinis ir religinis lyginamasis. Gvildenant minėtus klausimus, taip pat pasitelkiamas etnogenetinis požiūris, istorinių šaltinių analizė. Autoriaus nuomone, objektas reikalauja ne tiek sunkiai įmanomos istorinės verifikacijos, kiek, žvelgiant į jį kaip į legendą, išgvildinti religinius legendos vyksmų pagrindus bei prasmes, parodyti, kaip susidaro ypatingas ankstyvųjų viduramžių daugiaetnis ar daugiagentis junginys, ir, taikant lyginamosios religijotyros metodus, nustatyti, ar tai yra vienkartinis, ypatingas atvejis, ar tam tikra aksiominė religinė struktūra.

Žodžių raktai: religijotyra, etnogenezė, legendos, kronikos, priešistorė, amfiktionija, baltai, germanai, prūsai.

Įvadas

Apie prūsų legendas mokslininkai yra rašę gana daug. Erazmo Stelos ir Simono Grunau medžiagą nagrinėję istorikai Povilas Pakarklis¹, Jonas Yčas², Juozas Jurginis³ iš esmės sutiko, kad ši medžiaga liudija buvus baltišką legendinę tradiciją. Kazimieras Būga atkūrė vokiškame ar lotyniškame tekste pakitusius baltiškus vardus bei terminus ir jų autentiškumu neabejojo⁴. Klausimą, ar prūsiškose legendose yra istorinės tiesos, J. Jurginio patikinimu, „netolimoje ateityje spręs archeologai ir kalbininkai“⁵, bet šie istorikai pripažino „prūsiškų kronikų“ legendinį pagrįstumą,

t. y. kad jos gali būti nagrinėjamos kaip autentiška legendinė tradicija, o jos istorinio verifikavimo klausimas – jau kita tema. Bet kuriuo atveju tai, kad baltai, ypač vakariniai, kontaktavo su germanais ankstyvaisiais viduramžiais, istorikams abejonių nekelia (plg. Edvardo Gudavičiaus istoriografinę analizę⁶). Tačiau, grįžtant prie legendų, pasakytina, jog minėtieji tyrėjai iš esmės nagrinėjo prūsiškųjų legendų koreliacijas su baltiška tradicija, o galimas germaniškasis matmuo dar neanalizuotas. Aiškindamiesi legendų tradiciją, archeologai XX a. paskutiniame dešimtmetyje apskritai pripažino, kad aprašomi įvykiai iš principo patikrinami archeologine medžiaga. Ji liudijanti V–VI a. bent jau į vakarų baltų žemes atsikrausčius naują elementą⁷; iš esmės jis identifikuojamas kaip baltiškas arba etniškai efemeriškas ir greitai subaltėjantis, o prūsų etnolingvistinis pamatas visada lieka baltiškas⁸. Apie prūsų legendose minimų kai kurių genčių galimą germanišką priklausomybę yra rašęs Vladimiras Kulakovas; tai – autochtoniški germanai vidivarijai⁹. Tačiau priėmus jo prielaidą, kad prūsų legendose atsispindi nuo frankų siautėjimo Centrinėje ir Šiaurės Europoje V ir VI a. sandūroje ar VII a. bėgančios gentys, galimas daiktas, kad tarp jų, kaip teigia V. Kulakovas, galėję būti ir saksai, ir fryzai. V. Kulakovas mano, kad legendose atsispindi kai kurių galbūt germaniškų, galbūt tiesiog etniškai polimorfiškų karinių draugovių bėgimas į prūsų žemes, o tai prūsams galėję ir nekelti nerimo; plg.: „Tas faktas, kad šie kariai profesionalai, kaip ir anksčiau vidivarijai, buvo prūsų priglobti, visiškai suprantamas: tais pavojingais laikais kiekvienas gerai ginkluotas būrys visada galėjo praversti. Šie negausūs kariai prūsų priešais tapti negalėjo. Priešingai, jie sutelkė prūsų draugovę ir paskyrė jai savus karvedžius – Videvutį ir Brutenį“¹⁰. Taigi archeologai iš esmės prūsų kronikas jau yra verifikavę. Dar anksčiau tai yra padarę mitologijos tyrinėtojai, pavyzdžiui, Vytautas Jonas Bagdavičius¹¹, Norbertas Vėlius¹², šio straipsnio autorius¹³, pateikęs ir E. Stelos kronikos istorinę bei mitologinę verifikaciją¹⁴.

Straipsnyje aptariamas langobardų ir varnų / varintų dalyvavimas Prūsijos žemės genčių sukurtame konglomerate dar nenagrinėtas.

Prūsai ir langobardai: bendras legendų pagrindas

Prūsiškosios kronikos, pasakojančios apie prūsų etnosą sudarysiančių genčių atsikraustymą į būsimąją Prūsiją, liudija persikėlimą Baltijos jūra iš Gotlando, vadina mo Kimbrija [*Cymbria*, *Scandia*]. Pasak S. Grunau, tai skandai, arba kimbrai, kurie randa vietos gyventojus ulmiganus, ir ilgainiui ne be vidinių konfliktų susiformuoja daugmaž vieninga brutų, brutenų tauta, vėliau imta vadinti prūsais. Atsikraustėlius kimbrus veda du broliai, Brutenis ir Videvutis (BRMŠ II 90–103).

Kol kas sustosime prie S. Grunau pasakojimo, nes jame esama dalykų, sutampantių su legendine langobardų atsikraustymo į žemyną versija. Pasak jos, langobardų protėviai gana sunkiai datuojamu laiku, galbūt III a. pr. Kr. (bet dar prieš gotus), atsikelia į žemyną kaip tik iš salos, vadinamos *Scandanan*; tai gali reikšti ir Skandinaviją, ir Gotlandą, tačiau juos irgi veda du broliai. Atvykėliai išsilaipina

Vyslos žemupyje, prūsų protėviai – Prėgliaus ar Nemuno žemupyje, palei Aistmares ar Kuršių marias. Langobardų protėviai randa čia gyvenančius vandalus, o prūsų pirmtakai – ulmiganus.

Laikotarpis, net ir legendinis, nesutampa; langobardų atsikraustymas galėjęs būti apie III a. pr. Kr., gal kiek vėliau.

VII a. karaliaus Rotario Įstatymų knygos pratarmė¹⁵ trumpai išdėsto langobardų istoriją, prasidedančią pasakojimu, jog šiaurėje esančioje *Scandanan* saloje gyveno daugybė tautų. Tarp jų buvo ir maža vinilų [*Winniler*] tautelė, kurioje gyveno moteris, vardu *Gambara*. Ji turėjo du sūnus; vieno vardas buvo *Ibor* (t. y. Šernas, nuo *Eber*), antrojo – *Agio*. Jie drauge su motina valdė vinilus. Vandalų hercogai *Ambri* ir *Assi* su savo tauta sukilo prieš vinilus ir liepė jiems pasirinkti: arba mokėti vandalams duoklę, arba susikauti su jais. Iboras ir Agijas atsakė, kad jie verčiau kausis, nei mokės duoklę.

Vandalų hercogai paprašė Vodano padėti jiems nugalėti vinilus būsimame mūšyje. Šis atsakė, kad pergalę dovanosiąs tiems, kuriuos rytą, saulei tekant, jis pamatys pirmiausia. Tuo pat metu *Gambara* ir jos sūnūs, vinilų kunigaikščiai, atėjo pas *Frėją*, Vodano sutuoktinę, prašyti, kad ji padėtų vinilams.

Frėja liepė saulei tekant vinilams išeiti kartu su savo moterimis, kurių kasos būtų surištos pasmakrėje, kad atrodytų kaip barzdos. Dangui šviesėjant ir saulei tekant, *Frėja* pasuko Vodano lovą į rytus ir jį pažadino. Atsibudęs Vodanas pamatė vinilus ir jų moteris, kurių veidus gaubė plaukai. Jis paklausė: „Kas šie ilgabarzdžiai?“ [*Qui sunt isti longobarbi?*] *Frėja* atsakė: „Viešpatie, jei davei jiems vardą, tai duok ir pergalę“. Vodanas padovanojo vinilams pergalę, ir jie nuo to laiko ėmė vadintis *langobardais*.

Tada langobardai pakilo, atėjo į *Golaidą* ir valdė *Anthaib*, *Bainaib* ir *Burgundaib*. Pasakojama, kad karaliumi jie išsirinko *Agelmundą* [*Agelmund*]. Jis buvo *Ajos* sūnus ir priklausė *Guginger* giminei.

Po *Agelmundo* valdė *Lamicho*; paskui, sakoma, keturias dešimtis metų viešpatavo *Lethas* [*Leth*], po jo – *Godehokas*.

Toliau prasideda istoriškai verifikuojama dalis, aiškiai lokalizuojamos vietos, kitų šaltinių minimi karaliai ir sėkmingi langobardų žygiai, galiausiai atvedę juos į Šiaurės Italiją.

Tačiau prisiminimai apie praėjusius laikus, susiję su realiais įvykiais ir tikrais vietovardžiais, gal tik sunkiai išaiškinamais, gyvavo langobardų atmintyje. Trumpąją Rotario teisyno preambulės versiją VIII a. papildė Paulius Diakonas, plačiau, nors irgi gana lakoniškai, perpasakojęs langobardų legendinę priešistorę. Paimsime iš jo pasakojimo tik vieną detalę – langobardų pramotę *Gambarą* ir jų sąsajas su galindais, Galindija, kuriai jau prūsiškoje tradicijoje yra atitikmuo.

Kaip langobardų istorijoje [*Historia Langobardorum*] pasakoja P. Diakonas¹⁶, *Scandanan* saloje tiek daug pasidarė gyventojų, kad jiems pritrūko erdvės. Teko, pasidalijus į tris dalis, mesti burtus, kuriai iš jų reikės palikti salą. Tie, kuriems krito burtas, išsirinko vadovais du brolius – *Ibor* ir *Agio*. Jie buvo brandaus amžiaus vyrai, jų motina buvo *Gambara*. Šią moterį gentainiai laikė išmintinga ir ryžtingos dvasios, į jos patarimus būdavo įsiklausoma.

Gyventojų pagausėjimo tema ankstyvaisiais viduramžiais dažnai būdavo bet kurio – tiek istorinio, tiek legendinio – pasakojimo apie tautos klajones arba kokias nors vidines pervartas preambulė; ji tiesiog atspindėjo realias aplinkybes. S. Grunau

(BRMŠ II 85, 121), E. Stelos kronikose (BRMŠ II 15–16, 21), Petro Dusburgiečio užuominose (BRMŠ I 333, 343), istoriniuose faktuose – mergaičių žudymą Prūsijoje – matome tą patį pietinio Baltijos pakraščio tautų rūpestį, kaip išmaitinti gentį, tautą. Kitų genčių klajonės irgi prasidėjo nuo gyventojų pertekliaus. Burtais paremtos genties ar žemių dalybos žinomos ir E. Stelai – taip, pasak jo, pasidalijama Prūsija (BRMŠ II 11–23).

Mus domina kitkas – vinilams vadovauja *moteris*, vardu Gambara, ir du jos sūnūs, kurie vėliau, Gambarą palengva eliminuojant, tampa tautos vedliais. Tačiau ir eliminavimas, ir mėginimas paaiškinti Gambaros aukštą padėtį vinilų gentyje priklauso tai pačiai žodinei tradicijai, kuri negali išmesti *moters*, bet turi paaiškinti, dėl ko ji yra tokia žymi. Langobardų istorijoje sakoma, kad ji buvusi „išmintinga ir ryžtingos dvasios“, į jos patarimus būdavę įsiklausoma. Archajiškesnę, lakoniškesnę langobardų kilmės versiją pateikiančioje Rotario Įstatymų knygos pratarmėje nieko neaiškinama. Gambara suvokiama natūraliai, jai nepridedama jokių epitetų, ji valdo drauge su sūnumis. P. Diakonas jau turi paaiškinti Gambaros autoriteto priežastis – ji buvusi išmintinga, ryžtinga, t. y. jai pridedamos vyriškos, vadui būdingos charakteristikos, matyt, siekiant šitaip priartinti Gambarą prie VIII a. langobardų visuomenės patricentrinio modelio, ypač sustiprėjusio per karus ir klajones, padaryti ją „suprantamesnę“, o gal ir ne taip šokiruojančią. Antra vertus, antikos laikų keltų ir germanų moterys, tarkime, tokio socialinio spaudimo, kaip tikraisiais viduramžiais, nejuto, jos buvo daug laisvesnės ir savarankiškesnės. Tačiau esmė – ne socialinis statusas. Kalbant apie tautos vedlius, Rotario teisyno preambulėje dėstyti pradeda nuo jų motinos: „...buvo maža tauta, vadinama vinilais, ir joje buvo moteris, vardu Gambara, ir ji turėjo du sūnus – vienas buvo vardu *Ibor*, kitas – *Agio*“. P. Diakonas, atvirkščiai, pradeda nuo brolių – tautos vedlių, pirma juos apibūdina ir tik tada prabyla apie Gambarą. Nesvarbu, kaip ši moteris būtų pateikiama, langobardų istorijos legendinėje dalyje jos išstumti negalima – kad ir dėl to, jog ji atlieka ne tik langobardų pramotės, bet ir – epizode su Frėja – bendrą su ja krikštamotės vaidmenį. Be Gambaros Vodano ir Frėjos epizodas būtų neišsamus. Vandalai kreipiasi tiesiai į Vodaną, Gambara – į Frėją; jos kreipimasis yra kur kas intymesnis ir daug veiksmingesnis¹⁷. Bet apie tai dar kalbėsime.

Gambara turėtų būti suprantama kaip sakralinė lyderė, galimas dalykas, sankcionuojanti ir tam tikrą valdymo struktūrą bei turinti valdymo svertus – „į jos patarimus įsiklausoma“. Gambara labai primena kitą sakralinę autoritetę, tik jau iš prūsų istorijos. Petras Dusburgietis mini vieną Galindos viešpatę, kuri buvo laikoma šventąja bei žyne, „pagal jos nurodymus buvo tvarkomi šios žemės gyventojų reikalai“. Lotyniškame tekste ji vadinama *domina*, apibūdinama kaip *sacra et prophetissa* (BRMŠ I 333, 343), t. y. jai priskiriamos pranašavimo funkcijos. Iš esmės tai Gambaros kopija. Kuriems laikams priskirtinas Galindos viešpatės epizodas, sunku pasakyti. Petras Dusburgietis jo nedatuoja, pateikia kaip pasakojimą, kuriuo motyvuojamas Galindos žemės ištuštėjimas ir sūduvių atsikraustymas į ją. Istoriškai tą laikotarpį gal ir galima nustatyti, bet mūsų užduotis yra kita.

Ši neįvardijama Galindos pranašė turi atitikmenų Prūsijos legendinėje tradicijoje. S. Grunau mini dar vieną panašią figūrą – Pogežaną [*Poggezana*]. Toji nekalta mergelė, vaidilutė, visą amžių gyvenusi ažuolyne, o jos ištartas žodis – buvęs dievo žodis; ji šokdavusi su dievais, o tie, jos paprašyti, žmonėms duodavę visa, ko jie norėdavę (BRMŠ II 63–64, 101). Originale S. Grunau sako: *...was sie gebott, das war gotis wortt*. Vėlgi šventa moteris, kurios priesakų klausoma ir kuri ypač artimai bendrauja su dievais. Beje, tas bendravimas nusakomas kaip šokis – galimas dalykas, ekstatiškas šokis, po kurio Pogežana pranešdavo, ką girdėjusi. Čia šamanistinis elementas ne tik tikėtinas, o, atrodytų, akivaizdus. Bet kuriuo atveju langobardų Gambara turi du atitikmenis prūsų tradicijoje – galindų pranašę, valdovę ir Pogežaną, sakralinę moterį, dėl sakralinio autoriteto turinčią nemažą valdžią ir įtaką socialinėje terpėje. Galime konstatuoti, jog langobardų istorijoje ir prūsų legendose randame atitikmenis – šventąją moterį, turinčią gentyje autoritetą, pagal kurios nurodymus tvarkomi genties reikalai.

Įtikėtina, kad tai labai archajiškos gyvenmenos, moteriškos paveldėjimo linijos reliktai. Apie juos specialiai nekalbėsime, nes tema pernelyg plati, tačiau apskritai nei langobardai, nei prūsai moteriškojo prado neakcentavo; priešingai – tarkime, prūsų panteone nėra nė vienos moteriškos dievybės. Beje, prūsų pranašė, žynė, gyveno Galindoje. Joje kurį laiką gyveno ir langobardai su Gambara ir jos dvyniais genties priešakyje. Galima įtarti, kad Galindos *prophetissa* ir Gambara turi kai ką bendra.

Tačiau prie genčių *ištakų* tokių moterų pasitaiko. Jų sakralinė ir socialinė reikšmė patricentrinėse bendruomenėse turėjo būti grindžiama tradicijos archetipais, t. y. egzistuojančios struktūros pradžioje buvusios sakralinės genties motinos, pramotės archetipu. Ši pramotė iš esmės pati turi deivės statusą, tad gali būti su ja siejama arba painiojama. Įsidėmėtina, kad Gambara kalba su Frėja visų vinilų vardu, visi galindai paklūsta šventosios moters valiai, t. y. sakralinė moteris turi galią kalbėti genties vardu, įsakinėti visai genčiai. Tai germanų pramotės, jos reprezentantės balsas. Apskritai, pasak Publijaus Kornelijaus Tacito, germanai laikę, kad moterys turinčios pranašiškų ir tam tikra prasme šventų galių ir jų patarimų neniekinę (Germania, VIII).

Varmiai ir varintai

Reikėtų prisiminti dar ir kitą P. K. Tacito liudijimą apie germanų tikėjimus: esą jie kilę iš dievo Tuisto, išaugusio iš žemės; atitinkamai *žemė* čia atlieka gimdytojos, pramotės vaidmenį [*Tuistonem, deum terra editum*], kuris savarankiškos deiviškos reikšmės neįgyja, bet neišnyksta – žemė gimdytoja yra tokia universali figūra, kad jos dar labiau mitologizuoti nebūtina. Pasak P. K. Tacito, germanų genezė toliau klostėsi taip. Tuisto sūnus *Mannus* turėjo tris sūnus, iš kurių prasidėjusios trys giminės – ingevonai, labiausiai nutolę į vakarus, viduryje esantys herminonai ir tolesnieji – istevonai. Kartais pridedama, kad sūnų galėję būti ir daugiau, ir kiekvienas jų davęs pradžią atskirai genčiai – marsams, gambrivijams, svebams, vandilams [*Vandilios*] (Germania, II). E. Stela pasakoja apie panašią prūsų visuomeninės struk-

tūros pradžia, kai pirmojo prūsų valdovo Videvučio [*Viduutus*] sūnūs Pomezamas, Galingas [*Galingus*] ir Natangijus pasidalija valdomas žemes, o vyriausiasis brolis Litalanas iš šių dalybų išmetamas ir gauna Lietuvą (BRMŠ II 17–18, 212–223). Pažymėtina, kad čia skaičiuojama iš vakarų į rytus, kaip P. K. Tacito „Germanijoje“, o S. Grunau, minėdamas jau dvylika Videvučio sūnų, kurie atitinkamai gauna Prūsijos žemes, skaičiuotę pradeda nuo rytų ir baigia vakaruose. Galimas dalykas, kad baltiškai ir germaniškai realūs žemių pasidalijimai būdavo paremti mitiniais preceden-tais, tad kartais baltų atveju mums ne visiškai aišku, ar vaizduojami tikri įvykiai, ar precedentai. Juk ir tikrieji įvykiai turėjo būti siejami, gretinami su pirmapradėmis, archetipinėmis dalybomis, žinomomis iš mitų bei legendų, o ilgi šimtmečius trukę procesai galiausiai būdavo suvedami į vieną precedentinį įvykį, istoriją sukoncen-truojant legendoje pagal mitinius provaizdžius.

Vienas tokių tikrų įvykių gali būti siejamas su jau S. Grunau perpasakota le-gendine Prūsijos žemių padalijimo istorija. Pasak jos, Videvučio sūnūs išsidalija Prūsijos žemes, kiekvienas, prisiekęs prie šventojo ažuolo ištikimybę savo dievams: Patolui, Perkūnui, Patrimpui ir Rikojoto Kriviui kirvaičiui, gauna valdyti atitinkamą, jo vardu pavadinamą teritoriją (BRMŠ II 96–103). Be abejo, čia – legendinė-mito-loginė Prūsijos žemių atsiradimo versija, patys vardai sukurti retrospektyviai, nors neatmetama galimybė, kad ir su šiais vardais siejamos istorijos turi prasmę ar yra kuo nors pagrįstos.

Dabar stabtelėsime prie vienos genties, kurią S. Grunau kildina iš devintojo Vi-devučio sūnaus Varmio, o E. Stela teigia, kad „tie, kurie šiandien išlaikę senąjį pava-dinimą vadinasi varmiais, yra kilę iš Varintų [*a Varintis*]“ (BRMŠ II 23). S. Grunau pasakoja: „Varmis [*Warmo*], devintasis Vaidevučio [*Witowuti*] sūnus, atėjo ir prisie-kė kaip ir jo broliai, ir jam jo tėvas su krivaičiu [*kirwaitt*] paskyrė kraštą prie *Naros* ir Paserijos [*Pasargés, Bassaro*] upių, kurį jis ilgainiui užvaldė, pasistatė pilį ir pava-dino ją *Tolo*, o jo šalis dar ir šiandien vadinama *Varme* [*Warmia*]“ (BRMŠ II 100).

Visai tikėtina, kad tai – Tacito, Ptolemėjaus, Plinijaus minima gentis, rytų germa-nams priskiriami varnai [*Warnen, Varini*]. Viena jų šaka, pasak germanų priešistorės tyrinėtojo Ludwigo Schmidto, gyveno į rytus nuo Oderio ir, kitaip nei vakarinė šaka, istoriškai neturėjo jokios reikšmės¹⁸. Vokiečių tyrinėtojai į ją nekreipė dėmesio, ta-čiau į rytus nuo Oderio, Odros, mes žinome vakarų baltų gentis, tarp jų ir varmius, Varmiją. E. Stela be ypatingų abejonių juos kildina iš varintų (plg. jo teiginį veikale „Apie Prūsijos senybes“: „...tie, kurie išlaikė senovės žymę, nuo varintų vadinosi varniečiais“¹⁹).

Turėtume nedaug priežasčių abejoti, kad varmiai, varintai Prūsijoje – tai tie patys germanams priskiriami varnai ar varinai, kurių vakarinė atšaka turėjo gana garsią istoriją. Tiesa, abejotina, ar jie taip esmingai ir prarado ryšius su savo gentainiais vakaruose.

Patys varnai istorijos arenoje dažniausiai veikė su jiems artima anglų gentimi: drauge pasirodydavo Jutlandijoje, arba Kimbrijoje, III a. po Kr. anglai su varnais pri-sidėjo prie herulų, tuo metu pasirodžiusių lyg ir iš Skandinavijos, ir Reino žemupyje

rengė piratiškus užpuolimus. Anglovarinai [*Anglevarii, Angli [et] Varini*] pasirodo Nyderlandų teritorijose. Nuo V a. pabaigos gyvuoja varnų karalystė rytiniame Reino žemupio krante, apie 501 m. su jais reikalų turi ostgotų karalius Teodorikas. Paskui varnai susiduria su frankais. Tie taikaus pobūdžio susidūrimai galiausiai lėmė ir jų žlugimą. Varnai, tebegyvenę Tiuringijos žemėje, 531 m. buvo frankų sumušti. Vėliau, 594 m., jie mėgino nusimesti frankų jungą, tačiau vėl buvo sumušti ir, atrodo, beveik išnaikinti²⁰. Galimas daiktas, kad tuomet dalis varnų ir pasitraukė į prūsų konglomerato kontroliuojamas teritorijas.

Anglai persikelia į Britaniją, dalis varnų grįžta į senąją teritoriją, Jutlandiją-Kimbriją, ten jų pėdsakai ir dingsta. Kad jie galėjo nuklusti į vakarų baltų žemes, visiškai tikėtina, nes Jutlandija, Gotlandas, Vyslos, Prėgliaus žemupiai sudarė gana glaudžiai bendraujančią, judrią sistemą, ja keliavo ne tik pirkliai ar jūrų plėšikai, bet ir ištisos gentys.

Prūsų varmiai / varinai turėtų būti laikomi arba viena iš varnų atšakų, sąlygiškai ramiai gyvenusių tarp vakarų baltų ir subaltėjusių, arba po vienos iš varnų VI a. pirmajame trečdalyje ar pabaigoje ištikusių katastrofų prisidėjusių prie vakarų baltų ir priimtų čia su tam tikromis sąlygomis. Galimas ir abiejų variantų lydinys, t. y. varnai atvyko į giminaičių žemes. S. Grunau jais nesistebi ir apie germanišką jų kilmę nekalba, tik varmius laiko dešimtąją prūsų kiltimi (BRMŠ II 100).

Tai, kad varmiai greičiausiai tebeatsiminė tam tikrus lemtingus įvykius, gal liudytų labai painiai S. Grunau pasakojama varmių istorija pačioje Prūsijoje ir jų konfliktas su mozūrais:

Taigi Varmis „mirė greičiau už savo tėvą ir paliko savo žmoną Ermą su neužaugusiais vaikais. Ji ilgai ir protingai valdė šalį, tas kraštas ir antrąjį pavadinimą nuo jos gavo, jį vadino Ermelandu. <...> Ši Erma keršijo mozūrams už tai, ką jie buvo padarę Pomezui [*Pomeso*], jos vyro broliui, kai jie buvo sugavę Pomezą su šešiais sūnumis. Tėvas pabėgo, bet vaikus mozūrai nužudė. Už šiuos vaikus ji nužudė Mazovijos [*Masonen*], arba Mozūrijos [*Masuren*], kunigaikštį *Lottko* su moterimis ir vaikais, iš viso 26 žmones, – tai kaip tik ji padarė. Tačiau vėliau ją nužudė jos pačios tarnaitė už tai, kad ji nenorėjo, jog jos sūnus vestų mergaitę, kuriai buvo nuplėšęs garbę“ (BRMŠ II 100).

Nieku gyvu neteigiui, kad dabar bus papasakota ta pati istorija, tačiau ją apie varnus, frankus ir anglus porina Prokopijus Cezarietis²¹. Atrodo, kad tai padavimas ar saktė:

Varnų karalius *Hermegisklus*, gyvenęs su antrąja žmona – frankų karaliaus Theudeberto seserimi, sūnų *Radiger* iš pirmosios santuokos sužadėjo su anglų karaliaus dukterimi. *Hermegisklas*, pajutęs artėjančią mirtį, savo įpėdiniui dėl politinių sumetimų patarė mesti sužadėtinę ir vesti pamotę frankę. Paliktoji karalaitė surinko laivyną, prie Reino žiočių sumušė varnus ir paėmė *Radigerį* į nelaisvę. Šis dabar jau atsisakė Theudeberto sesers ir vedė britę (apie 540 m.).

Istorija paprasta: jauna moteris geba valdyti, kovoti, rinkti kariuomenę – tiek anglų / varnų aplinkoje, tiek Varmijoje-Ermelande. Gal šią istoriją galima laikyti iš dalies varnų / anglų / frankų konflikto dėl jaunos merginos versija, papasakota „su-

gedusio telefono“ principu ir ateivių perkelta į Varmiją; ten ji galėjo dar pintis atmintyje ir susimaišyti su tikrais įvykiais – tiesa, tokia galimybė nepaprastai maža. Tačiau moters karinė iniciatyva, kerštas ir gebėjimas organizuoti bei valdyti paliudijami ir anglų / varnų, ir varmių tradicijoje, be to, mus pasiekęs varnų karaliaus *Hermegisklo* ir Varmijos valdovės *Ermos* vardų artumas vėl gali būti argumentas sieti, tegu ir netvirtai filologiškai, varnus ir varmius, nes germaniškų vardų panašumas neturi stebinti, bet valdovų vardų tapatumas ir siužeto bent jau apylankinis artumas gali leisti daryti prielaidą, jog šios dvi istorijos, nors ir kaip kvailai ir skirtingai skambėtų, rodo buvus tam tikrų tapatumų, artumų, sąsajų tarp varnų ir varmių.

Amfiktionijos

P. K. Tacitas mini varinus drauge su angliais bei kitomis gentimis, gyvenančiomis už langobardų, piečiau nuo Jutlandijos pusiasalio. Jis rašo:

Gyvenančius už jų reudignus, po to avijonus, anglijus, varinus, eudozus, svardonus ir nuitonus apsaugo upės ir miškai. Apskritai paėmus, jie niekuo nepasižymi, nebent tuo, kad bendrai garbina žemę Nertą, tai yra Motiną žemę, manydami, kad ji kišasi į žmonių reikalus ir tvarko tautas. Okeano saloje yra šventa giraitė, o joje – tai deivei skirtas vežimas, apdengtas rūbu, kurį paliesti tegali tik žynys. Šis, sumojęs, kad deivė išengė į savo šventovę, lydi ją, vežamą karvių, su didele pagarba. Tada prasideda linksmybių dienos ir šventės kiekvienoje vietoje, kurią deivė pagerbia savo atvykimu ir viešėjimu. Tada germanai nebekariauja, ginklų nebeima į rankas; visa, kas iš geležies – užrakinta, tada klesti tik taika ir ramybė, kuria mėgaujasi tol, kol tas pats žynys sugrąžina iki soties prisiviešėjusią pas mirtinguosius deivę. Po to vežimas ir rūbai, o panorėjęs gali tikėti, kad ir pati dievybė, nuplaunami nuošaliame ežere. Tai atlieka vergai, kuriuos bereginti praryja tas pats ežeras. Ir čia paslaptinga baimė ir tyras nežinojimas to, ką mato tik pasmerktieji mirčiai²².

Ši septynių genčių grupė susispietusi apie religinį centrą Okeano salos giraitėje. Okeanas čia reikštų Baltiją; tai patvirtintų ir giraitės paminėjimas, nes Šiaurės jūros salose dėl siaučiančių vėjų medžių beveik nėra. Ta genčių grupė (gimininga kimbrams) įvardijama kaip amfiktionija²³, t. y. genčių ar polių susitelkimas apie vieną religinį centrą ar tiesiog kultą (Izraelis irgi tam tikru metu buvo genčių amfiktionija apie Jahvės kultą).

Žinia apie germanų amfiktioniją mums įdomi ir baltiškais aspektais. Visų pirma tai deivės garbintojų šventoji giraitė, religinis centras Baltijos jūroje, kuris išsyk primena ir religinį Pamario slavų centrą Riugeno / Rugijos saloje vėlesniais laikais. Thietmaro liudijimu, XI a. ten, redarų šventykloje, stovėjęs Svarožyco stabas. Jį garbino ir jam atnašavo visos Palabio slavų gentys, turėjusios, tiesa, ir savus dievus, tačiau viršiausiąja laikiusios Svarožyco šventvietę, kur stovėjo šio dievo stabas ir kabėjo vėliavos su kitų dievų atvaizdais, ir kur liutičių gentys rinkdavosi karo žygiui²⁴; arba Helmoldo žinios iš XII a. apie taip pat garbinamą Rugijoje Sventovito stabą, kurį aplinkinės slavų gentys laikė dievų dievu ir mokėjo ranams ir jų šventyklai duoklę²⁵.

Visiškai tą patį galima pasakyti apie Rikoją / Romovę ir šaltinių pabrėžiamą jo įtaką aplinkinėms baltų ir nebūtinai baltų žemėms. Ten taip pat stovėję dievų stabai ir, įsidėmėtina, kabėjusios religinės vėliavos su dievų atvaizdais; čia prūsų gentys rinkdavosi bendriems karo žygiams.

Galimas daiktas, kad germanų septynetukas ir Palabio slavų gentys telkėsi apie tą pačią amfiksioniją, gal net apie tą patį Riugeno / Rugijos salos centrą.

Išvados

Langobardų ir prūsų kilmės legendose esantys sutapimai iš esmės yra struktūriniai ir gali atspindėti panašią socialinę-religinę struktūrą, kadaise artimą Europos šiaurės etnosams, gyvenusiems panašiomis sąlygomis; antra vertus, šie sutapimai gali iš dalies būti palaikomi ir dar išlikusių indoeuropietišku mitų apie pirmtakų ar mitinių didvyrių keliones, socialiniai, religiniai ir istoriniai dalykai paprasčiausiai tarp savęs koreliavo. Labai tikėtina, jog Prūsijoje buvo bardų, kaip subaltėjusių langobardų, likučių. Varmiai / varintai apskritai dar istoriniais laikais tapatinti su germanų varintų palikuonimis ir dėl jų itin dvejoti nevertėtų. Taip pat neabejotina ir tai, kad tiek bartai, tiek varmiai buvo subaltėję ir veikė kaip gana vieningos Prūsijos genčių konfederacijos nariai.

Prūsijoje buvo baltų genčių amfiksionijos centras, ir kaip tik taip reikėtų suprasti Petro Dusburgiečio paliudytą ir Simono Grunau kronikoje detalizuotą krivio ir paties centro įtaką ne tik prūsų gentims, bet ir lietuviams bei kitoms Livonijos žemėje gyvenančioms tautoms. Manau, šitaip atsakoma į labai daug klausimų, o svarbiausia, išvengiama bereikalingo: valdė krivis ar nevaldė? Ne, jis buvo amfiksionijos centro galva, kuriai būdavo paklustama. Visai kaip prūsų galingieji pakludavo Pogežanai, nors valdė patys, ir į jų valdymą Pogežana nesikišo. Paklusti ir būti valdomiems – skirtingi dalykai. Čia paklustama savo noru, apsisprendus paklusti. Paklustama, matyt, sprendžiant ginčus, tarpusavio kivirčius, „teisminės nutarties“ atvejais, kilus ginčams dėl paveldėjimo ir pan. Amfiksionijos tikslas – išlaikyti taiką, santarvę tarp jai priklausančių genčių, suteikti joms pakankamą laisvę – tokią, kad prie panašių amfiksionijų prisidedama palyginti noriai, nes tai yra greičiau religinės taikos paktas nei valstybės užuomazga; nors, tarkime, Bosporas, iš pradžių graikų miestų valstybių konglomeratas prie Meotidės (dabar Azovo), tam tikru metu buvo amfiksionija, susitelkusi apie Pantikapėjaus Apolono šventyklą, o vėliau iš keliolikos miestų susikūrė Bosporo karalystė. Tačiau amfiksionijos virtimas valstybe ir graikų diasporoje, ir kitose vietose buvo itin retas atvejis. Bospore jį lėmė labai aukšto lygio milžinišku grūdų eksportu grįsta ekonomika ir prekyba, leidusi ir vertusi vienytis kaip galima labiau, iki karalystės lygmens.

Vis dėlto amfiksionijos valstybėmis paprastai nevirsta. O pabaigai reikėtų pasakyti, kad Romovės egzistavimas Prūsijoje ir Romovės amfiksionija Šiaurės Europoje yra ne koks nors išskirtinis nesusipratimas, o natūrali ir nuo P. K. Tacito laikų iki Šiaurės Europos krikšto išlikusi giminingų (ir nebūtinai artimų) genčių sambūvio forma.

Galima pabrėžti, kad jeigu germaniškos gentys ilgesnį laiką gyvena tokioje amfiksionijoje, baltizavimo jos tikrai neišvengia.

Kiek kitaip galima vertinti ir legendinę akimirką, kai Videvučio sūnūs, pradėsiantys gentis ir gaunantys žemių apsigyventi, prisiekia Kriviui kirvaičiui ir Rikojoto dievams. Tai reikštų, kad jie prisideda prie amfiksionijos. Legendos apie Prūsijos dalybas gali atspindėti ne vienkartinį padalijimą, o ilgalaikį istorinį procesą, kai prie Rikojoto / Romovės amfiksionijos prisijungiančios gentys, autochtoninės ir grįžtančios iš tautų kraustymosi, gaudavo savo žemes. Iš jų reikalaujama priesaikos dievams, o ne karaliui. O tai – amfiksionijos sutarties pasirašymo paktas.

¹ *Povilas Pakarklis*. Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai. Kaunas, 1948.

² *Jonas Yčas*. Simono Grunau, XVI a. kronisto, reikalai. – Švietimo darbas, Nr. 3–6, 1922.

³ *Juozas Jurginis*. Legendos apie lietuvių kilmę. Vilnius, 1971.

⁴ *Kazimieras Būga*. Rinkiniai raštai, t. 1. Vilnius, 1958, p. 159–165, 183–189 ir kt.

⁵ *J. Jurginis*. Min. veik., p. 104.

⁶ Žr. Lietuvių etnogenėzė. Vilnius, 1987, p. 124–127.

⁷ *Valdemaras Šimėnas*. Legenda apie Videvutį ir Brutenį (legendos šaltinių klausimu). – Prūsijos kultūra. Vilnius, 1994, p. 18–62; *Владимир Кулаков*. Истоки культуры пруссов. – Vakarų baltai: Etnogenėzė ir etninė istorija. Vilnius, 1997, p. 109–123; *Valdemaras Šimėnas, Vladimiras Kulakovas*. Užmirštieji prūsai. Vilnius, 1999.

⁸ Ten pat, p. 203.

⁹ Ten pat, p. 202–203.

¹⁰ Ten pat, p. 148 ir kt.

¹¹ *Vytautas Bagdanavičius*. Brutenio religinės ir politinės sąrangos įsteigimas Prūsijoje. – Prūsijos kultūra. Vilnius, 1994, p. 64–81.

¹² Plg. *Norbertas Vėlius*. Senovės baltų pasaulėžiūra. Vilnius, 1983, p. 218–225.

¹³ *Gintaras Beresnevičius*. Baltų religinės reformos. Vilnius, 1995, p. 77–133.

¹⁴ *Erazmas Stela*. Apie Prūsijos senybes. Iš lotynų k. vertė Mintautas Čiurinskas. Įvadą ir komentarus parašė Gintaras Beresnevičius. Vilnius, 2004.

¹⁵ *Paulus Diakonus*. Historia Langobardorum. – Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit, VIII: Paulus Diakonus und die übrige Geschichtschreiber der Langobarden. Übersetzt von Otto Abel. Berlin, 1849, p. 1–5.

¹⁶ Ten pat, p. 12–13.

¹⁷ Ten pat, p. 16–21.

¹⁸ *Ludwig Schmidt*. Allgemeine Geschichte der germanischen Völker. Bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. München; Berlin, 1909, p. 148–149.

¹⁹ *E. Stela*. Min. veik., p. 61.

²⁰ *L. Schmidt*. Min. veik., p. 148–149.

²¹ *Прокопий из Кесарии*. Война с готами. Москва, 1950, p. 207–208.

²² *Publijus Kornelijus Tacitas*. Rinkiniai raštai. Iš lotynų k. vertė Dalia Dilytė, Janina Mažiulienė. Vilnius, 1972, p. 26–27.

²³ *L. Schmidt*. Min. veik., p. 148.

²⁴ *Henryk Lowmianski*. Religia Słowian i jej upadek. Warszawa, 1986, p. 172.

²⁵ Ten pat, p. 190.

INSTITUTION OF THE PRUSSIAN AMFICTIONY ACCORDING TO THE PRUSSIAN LEGENDS AND ITS GERMANIC BACKGROUND

GINTARAS BERESNEVIČIUS

Summary

The legends discussing the Baltic prehistory, the concentration of the Prussian and Lithuanian tribes to form conglomerations and confederations, tend to exaggerate the level of historicity of these processes (such feature is typical to all legends). Nevertheless similar motives describing institution of something are apparently present in the Germanic legends as well, primarily in those describing origins of Langobardians and Goths. These texts frequently mention the double leadership in the course of tribal movement, crossing of waters, certain internal civil wars, which are terminated by introduction of statutes and on the grounds of the religious authority. This religious authority tends to be very frequently (although not necessarily) attributed to a female, e.g. the Germanic Velida and the goddess *Nerthus*, the Langobardian Gambara, and Prussian Pogešana. While comparing such legendary narratives, it is reasonable to assume that either these legends reflect similar processes, taking place during the early middle ages along the southern Baltic coast from Nemunas to Oder and Elbe, or the twin motives and descriptions of inner religious discords in the tribe are immanently lurking inside the legendary structure itself.

Having viewed the alliances of the Baltic and Germanic tribes, it is reasonable to maintain that it is amficionies that we come upon here, i.e. unions of tribes joined together not so much by political or ethnic concerns, but rather by common religious cult, and manifesting themselves in reality not so much by political and military unions, but rather as religious nonaggression pacts, invalid for the tribes not associated by the same amficiony. Among over a dozen of ethnonyms forming the conglomeration of Prussian tribes, two may be related to the Germanic tribes, the Bards may be regarded as Langobardians, whose first self-denomination used to be *bardi*, and Varmians could be associated to a tribe called *varnen*, *varini*, whose Western branch reached to the territory of the modern Netherlands and whose tribal unions in the lower reaches of Rhine and Thüringen were finally destroyed by Franks in 594. Therefore the Prussian Varmians can be regarded either as an Eastern branch of *varini*, or as remains of a tribe defeated in the end of the 6th century and escaping the Franks.

Gauta 2006-02-23